

АРХІВИ: ДОДАТОК

Микола Симчич

ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ ФІЛОСОФСЬКИХ КУРСІВ ТЕОФАНА ПРОКОПОВИЧА І ГЕОРГІЯ КОНИСЬКОГО НА ПРИКЛАДІ РОЗДІЛУ «ПРО НЕСКІНЧЕННІСТЬ»

Теофан Прокопович і Георгій Кониський посідають особливе місце серед могилянських професорів філософії. Їхні курси структурно і змістовно відрізняються від інших, викладених їхніми колегами по Києво-Могилянській академії (далі – КМА). Порівняльний аналіз показує, що вони перебували під меншим впливом єзуїтської філософії, ніж інші професори кінця XVII – початку XVIII ст. [Симчич 2009: 85, 124-125, 143]. Особливий статус курсів обох цих лекторів пов'язаний також із позамогилянськими й позафілософськими чинниками: після закінчення викладання в КМА як Прокопович, так і Кониський зробили блискучу кар'єру як ієрархи Російської православної церкви і стали відомими історичними постатями. Мабуть, враховуючи всі ці обставини, дослідники могилянської філософії приділяли цим двом професорам і їхнім курсам особливу увагу. Це єдині філософські курси, перекладені українською мовою в повному обсязі¹. Окрім того, ці професори були єдиними могилянцями, яким присвячено книжки в популярній і престижній за радянських часів серії «Мыслители прошлого».

Текст філософських курсів обох могилянських професорів, зокрема Кониського, історики філософії часто оцінювали як оригінальний і новаторський². Проте текстуальний аналіз філософського курсу Кониського показує, що це не зовсім так. Порівняння цього тексту з курсом філософії Теофана Прокоповича виявляє багато текстуальних збігів. Ці збіги можна виявити і при ретельнішому прочитанні обох курсів у перекладах. Однак подібність істотно унаочнюється, якщо розглядати тексти в оригіналі.

Мета критичної публікації відповідних рукописів і їхніх українських перекладів (див. вище, сс.) – показати на конкретному фрагменті тексту, як співвідносяться між собою (1) курси Теофана Прокоповича й Георгія Кониського, і (2) переклади кожного з цих курсів.

Проте, «давши слово» самим Прокоповичу й Кониському, доцільно зробити кілька зауважень про особливості цих курсів і принципи видання та висловити попередні текстологічні спостереження.

© М. Симчич, 2019

¹ Курс Прокоповича був перекладений за наявним у Києві рукописом, який було відтворено в повному обсязі [Прокопович 1980]. Проте цей рукопис неповний і сильно пошкоджений.

² Такого роду оцінку неодноразова робила Марія Кашуба – основний дослідник філософії Георгія Кониського. Див. [Кашуба 1990: 5-7, 10, 12-43; Кашуба 1979: 33-37, 47-137]. Окрім того, цю оцінку поділяли й додатково підтверджували автори деяких дисертацій доби незалежності, присвячених філософії Кониського. Див. [Діденко 2005: 3, 6, 7-11; Кравченко 2006: 2, 6-7, 16].

Курси і рукописи

Курс Теофана Прокоповича

Теофан Прокопович викладав у КМА філософію в першій декаді XVIII ст. Текст його філософського курсу зберігся тільки частково. На сьогоднішній момент відомо про три рукописи з записами цього курсу:

- Київ, Інститут рукопису Національної бібліотеки України ім. В. Вернадського (далі – ІР НБУВ), ф. 301, од. зб. П43, арк. 1–253 зв.
- Київ, ІР НБУВ, ф. 301, од. зб. П485, арк. 1–98.
- Санкт-Петербург, Російська національна бібліотека, ф. Санкт-Петербурзької духовної семінарії, од. зб. 64, арк. 1–175 зв., 193–224.

Жоден з наявних рукописів не містить записів усього курсу. Київський рукопис П43 вміщує половину курсу логіки (5-8 книги); курс фізики (із певними пропусками), курс математики (без закінчення) і початок курсу етики (тільки перші чотири аркуші). Додаткова проблема цього рукопису – сильно пошкоджені перші аркуші (ймовірно, від вологи).

Київський рукопис П485 містить тільки математику й також не має закінчення.

Петербурзький рукопис уміщує повний курс логіки, початок курсу фізики й частину математики. Окрім того, на відміну від рукопису П43, у ньому наявна загальна титульна сторінка курсу.

Ключовою проблемою атрибуції філософського курсу Теофана Прокоповича є важкість визначити, в яких саме навчальних роках він викладався. Певну інформацію щодо цього нам дає загальна титульна сторінка курсу:

Philosophia peripatetica juxta numerum quatuor facultatum quadripartita, continens logicam, physicam, metaphysicam et ethicam, tractata et tradita ad mentem principis philosophorum Aristotelis Stagiritae Kijoviae in Alma et Orthodoxa Academia Mohileana Annis 1707 et 1708 (Перипатетична філософія, відповідно до чотирьох здатностей поділена на чотири частини, що містять логіку, фізику, метафізику й етику, вивчена і викладена за задумом короля філософів Аристотеля Стагирита в Києві в благодатній православній Могилянській академії у 1707 і 1708 роках.) [Прокопович 1707-09b: 1].

З неї відомо, що курс читався в КМА в 1707 і в 1708 роках. Тільки не зрозуміло, як їх відраховувати: чи в 1707/08 і в 1707/09 навч. роках чи в 1706/07 і в 1707/1708 навч. роках, оскільки навчальний рік в КМА починався у вересні і тривав до червня-липня.

Традиційно курс філософії у КМА мав таку структуру. Спочатку протягом одного-двох місяців вивчалася діалектика. Потім усю наступну частину першого року викладалася логіка. Вивчення фізики починали або при самому кінці цього ж першого року або на початку наступного. Метафізика була коротким, одномісячним, курсом, який здебільшого проходили при самому кінці вивчення філософії.

Прокопович порушив цю структуру. Він об'єднав діалектику й логіку в один курс і запровадив нові курси етики й математики³. Через фрагментарність текстів, що збереглися, важко сказати, як саме був структурований курс Прокоповича. Якщо припустити, що Прокопович намагався триматися традиційного порядку, тоді курс математики потрібно розуміти як продовження курсу фізики, і він би мав викладатися на другому році

³ Ініціатива Прокоповича не мала схвалення між могилянськими професорами. Після Прокоповича могилянці далі читали курс за традиційною схемою. Єдине, що з 1729 року водиться курс етики, який читали або при кінці всього курсу, або при кінці першого року навчання.

навчання. Відповідно до титульних сторінок, математика викладалася в 1707 році [Прокопович 1707-09а: арк. 257, 295], а етика – у 1708 [Прокопович 1707-09а: 249]. Тоді Прокопович мав би викладати філософію в 1706/07 і 1707/08 навчальних роках⁴.

Але проти цього припущення є кілька істотних застережень. Перше попереднє зауваження: навіть якщо Прокопович почав читати філософію у вересні 1706 року, малоймовірно, що він би зумів до кінця 1707 року закінчити два великих курси логіки і фізики. Друге зауваження набагато істотніше, у 1706/07 навч. роках Прокопович читав у КМА риторику⁵.

Тому виглядає найімовірнішим, що Прокопович прочитав свій філософський курс у 1707/08-1708/09 навчальних роках. Але як тоді пояснити дати на титульних сторінках курсів математики й етики? Думаю, найдоречніше припустити, що Прокопович читав курс математики паралельно з іншою частиною філософського курсу, імовірно, із логікою. Тобто, до обіду він, припустимо, читав логіку, а після обіду математику. Так само етику він міг викладати не в кінці філософського курсу, а перед фізикою, прецеденти чого були пізніше в КМА⁶.

Додатковий аргумент на користь Прокоповичевого викладання філософії в 1707/08-1708/09 навчальних роках можна одержати з аналізу першого курсу Георгія Кониського, про що буде йтися далі.

Ще одне – можливо, найістотніше – питання може виникнути в уважного читача: звідки ми взагалі знаємо, що філософських курс збережений в наведених рукописах, прочитав саме Теофан Прокопович, а не хтось інший, адже на титульних сторінках жодного з них не вказується ім'я викладача?

Тут докази знов-таки опосередковані. Про те, що Прокопович читав філософію в КМА саме в цей час, знаємо з додаткових джерел. Зокрема, збережений плакат із тезами до диспуту з філософії, який відбувався в КМА 1708 року. На ньому чітко вказано, що викладачем філософії був Теофан Прокопович⁷. Але й тут філософський курс Георгія Кониського може послужити додатковим підтвердженням авторства Теофана Прокоповича могилянського курсу 1707-09 років (див. далі).

Філософські курси Георгія Кониського

Курс 1747/48-1748/49

Георгій Кониський читав філософію в КМА двічі. Його перший філософський курс датований 1747/48-1748/49, другий 1749/50-1750/51 навчальними роками.

Зберігся один рукопис курсу 1747/48-1748/49 навч. років:

- Москва, Російська державна бібліотека, відділ рукописів, ф.152, од. зб. 130, арк. 1-273 зв.⁸

⁴ Це було моїм основним припущенням, коли я атрибутував курс Прокоповича як такий, що імовірно викладався у 1706/07-1707/08 навч. роках [Симчич 2009: 198-199].

⁵ В ІР НБУВ збережений рукопис курсу риторики, на титульній сторінці якого є дата 1706 [Прокопович 1706-07].

⁶ Два курси Михайла Козачинського 1739-41 і 1743-45 навч. років і курс Георгія Кониського 1749-51 років [Симчич 2009: 219-220, 223-224, 227-228].

⁷ Плакат з тезами до диспуту зберігається у Національному музеї (Museum Narodowe) у Варшаві, інвентарний номер 183325.

⁸ Повну копію цього рукопису, зроблену у формі мікрофільму, імовірно, у 1970-80-х рр., було подаровано мені Марією Василівною Кашубою в 2007 році, за що я їй надзвичайно вдячний.

Про існування інших рукописів цього курсу мені не відомо. Відповідно до каталогу Михайла Лілева, два списки цього курсу зберігалися до революції в бібліотеці Чернігівської духовної семінарії під номерами 163 і 164 [Лилев 1880: 197-198]. Але оскільки Чернігівська обласна бібліотека, куди вони були передані, кілька разів горіла, виглядає, вони не збереглися.

Цей курс має назву:

Philosophia peripatetica juxta numerum quatuor facultatum quadirpartita, contens in se logicam, physicam, metaphysicam et eticam, tractata, tradita ad mentem principis philosophorum Aristotelis S[tagiritae] Kijowiae in alma ac orthodoxa Academia Mohylozaborowsciana annis 1747 et 1748 Professore Reverendissimo Patre Georgio Koniski Academiae Kijovensis praefecto (Перипатетична філософія, відповідно до чотирьох здатностей поділена на чотири частини, що містить логіку, фізику, метафізику й етику, вивчена і викладена за задумом короля філософів Аристотеля Стагирита в Києві у благодатній православній Могиллянсько-Заборовціанській академії в 1747 і 1748 роках усечеснішим отцем Георгієм Кониським, префектом Київської академії.)

Як бачимо, назва курсу майже дослівно збігається з назвою курсу Прокоповича. Єдине, що навчальний заклад тут іменується не як Могиллянська, а Могиліано-Заборовціанська академія, на честь тодішнього Митрополита Київського Рафаїла Заборовського – покровителя Академії. Зрозуміло, відмінними є роки викладання, та існує вказівка на викладача курсу Георгія Кониського, що значно полегшує атрибуцію курсу.

Збіг у назві курсів не випадковий, якщо порівняти текст цього курсу і текст збережених частин з курсу Прокоповича, то побачимо, що вони збігаються майже дослівно. Цей курс можна було б розцінювати як один зі списків курсу Прокоповича, проте, щоби зробити такий висновок, потрібно здійснити детальний компаративний аналіз обох текстів.

Використання курсів попередників у своїй викладацькій практиці було притаманне могилянським професорам⁹. Проте попередні викладачі КМА, користуючись текстами інших, пристосовували їх під себе та змінювали кожен по-своєму. Кониський вирішив не відходити далеко від Прокоповича й тримається його як за структурою й методом, так і за текстуальним наповненням. Що найцікавіше, на відміну від своїх попередників, про відданість тексту Прокоповича він повідомляє на початку свого курсу:

Cum varii varios methodos tradendae Philosophiae imitentur mihi in hac replacuit pro omnibus caeteris Illustrissimi Archiepiskopi Novogrodiensis piae memoriae Theohanis Prokopovici, ante in hac Academia doctissimi Philosophiae professoris vestigiis insistere, cuius singularis et praecipua, ut patebit consideranti, cura facit, ut rem suam, quantum fieri potuit, dare explanare, et quasi ad oculos sister, id, quod cum communiter in docent officio necessarium sit, in professione atrium difficiliorum per quam maxime (Оскільки різні [викладачі] при викладанні філософії користуються різними методами, мені щодо цього серед усіх інших імпонує іти шляхом високоповажного єпископа Новгородського світлої пам'яті Теофана Прокоповича, раніше найученішого в цій Академії професора філософії, особливою й винятковою турботою якого, що буде зрозумілим втаємниченому, було те, щоби свою справу робити якомога краще, пояснювати у вичерпний і зрозумілий спосіб, і те, що в цілому необхідне для навчального процесу, наче ставити перед очима [й досягати] щонайбільшого успіху у викладанні важчих наук.) [Кониський 1747-49: арк. 4].

⁹ Див. про це детальніше на прикладі курсів логіки [Симчич 2019: 57-62].

Філософський курс Георгія Кониського 1747/49-1749/50 навчальних років може бути цінним джерелом для вивчення філософського курсу Прокоповича. По-перше, якщо згадані два тексти збігаються дослівно чи з мінімальними відхиленнями, то курс Кониського можна вважати одним зі списків курсу Прокоповича. Тоді його з великою ймовірністю можна використовувати для реконструкції втрачених фрагментів Прокоповичевого курсу. По-друге, титульна сторінка цього курсу може служити підставою для додаткового визначення років викладання курсу Прокоповича. Ми можемо бути певними, що цей курс читався саме в 1747/48–1748/49 навчальних роках. Відповідно цифри на титульній сторінці «1747» і «1748» говорять про роки, коли починали читати курс на першому і на другому році навчання. З цього можна обґрунтовано припустити, що цифри «1707» і «1708» на титульній сторінці рукопису Прокоповича – це роки початку першого і другого року викладання. Отже, курс Прокоповича читався у 1707/08-1708/09 навч. роках.

Варто ще додати, що перший курс Кониського дуже погано вивчений, його практично не брали до уваги при дослідженні могилянських курсів¹⁰.

Курс 1749/50 і 1750/51 навчальних років

Другий курс є набагато відомішим – саме він був перекладений українською в повному обсязі (і частково – російською) і став об'єктом численних історико-філософських досліджень. Курс збережений в багатьох рукописах. Мені відомо про три рукописи в ІР НБУВ:

- ф. 301, од. зб. П51, С. 1а-334¹¹ – повний курс;
- ф. 312, од. зб. 635, С. [1-10], 1-325 – діалектика, логіка, етика, фізика;
- ф. 301, П565, арк. 2-104- діалектика й логіка¹².

Курс має назву:

Philosophia juxta numerum quatuor facultatum quadripartita, complectens logicam, ethicam, physicam, et metaphysicam, tradita in Academia Kijoviensi sub auspiciis illustrissimi domini Metropolitanæ Tymothej Szczerbacki ejusdem academiae nutrioris munificentissimi anno 1749, septembri 20, sub Reverendissimo Patre Georgio Koniski (Філософія, що містить чотири здатності і складається з чотирьох частин: логіки, етики, фізики й метафізики, прочитана в Київській академії під покровом найсвітлішого пана митрополита Тимофія Щербаського, найщедрішого опікуна цієї Академії, року 1749, 20 вересня під керівництвом усечеснішого отця Георгія Кониського.) [Кониський 1749-51: арк. 1]

Титульна сторінка дає відповіді на всі питання атрибуції. З неї відомо, що курс читався в КМА, що його почали викладати в 1749 році й що викладачем був о. Георгій Кониський.

Дотепер в історико-філософській літературі не підтримувалася ідея, що цей курс є якимсь чином текстуально пов'язаним із попереднім курсом Кониського та з курсом

¹⁰ Єдиним винятком є свіжа стаття Ярослави Стратій, де вона якраз використовує цей курс для реконструкції втраченого трактату про душу з курсу Прокоповича [Стратій 2018].

¹¹ Обидва рукописи мають як пагінацію (нумерацію сторінок), так і фоліацію (нумерацію аркушів). Пагінація була виконана в давні часи, імовірно, у час написання рукопису, а фоліація (олівцем) близько десяти років тому. Оскільки в попередній дослідницькій літературі, зокрема, у перекладі українською [Кониський 1990], є прив'язка до пагінації, я буду її дотримуватися в цій публікації.

¹² Крім рукописів ІР НБУВ, за свідченням Костянтина Суторіуса, один зі списків курсу Георгія Кониського зберігається в Санкт-Петербурзі, у відділі рукописів Російської національної бібліотеки, фонд Санкт-Петербурзької духовної академії, рукопис 202.

Прокоповича¹³. Навпаки, у передмові до двотомника «Філософські твори» Георгія Кониського, де опубліковано переклад курсу 1749-51 років, Марія Кашуба доводить, що два курси Кониського є радикально різними. У першому з них Кониський викладав загальну перипатетичну філософію, натомість у другому – філософію, базовану на досягненнях думки Нового часу [Кашуба 1990: 9-10]. Цілком ймовірно, що в другому курсі справді є елементи модерної думки, яких не було в першому. Але все одно, щоби краще зрозуміти особливості цього курсу, потрібно зробити текстуальне порівняння з курсом 1747-49 років.

Особливості порівняльного аналізу

Визначивши чітко, які є курси, й у яких рукописах вони збережені, можна приступити до їх порівняльного аналізу. Було вибрано один фрагмент – уривок з курсу фізики, в якому розв'язується важливе філософське, а також математичне, фізичне й теологічне питання – проблема нескінченності. Фрагмент був вибраний через його важливість, а не тому, що в ньому більшою чи меншою мірою виявляється зв'язок між досліджуваними курсами. Дуже ймовірно, що текстологічні висновки, до яких призвів аналіз цього фрагменту, можна буде застосувати й до інших частинку курсів Прокоповича і Кониського, хоча неможна виключити, що інших частинах курсу є зовсім інший текстуальний зв'язок.

Оскільки є значні відмінності між структуруванням курсу Прокоповича і першого курсу Кониського, з одного боку, і другого курсу Кониського, з іншого, цей фрагмент по-різному представлений в цих курсах.

У другому курсі Кониського питанню про нескінченність присвячена самостійна структурна частина – «Caput 1. De infinito» (Глава 1. Про нескінченність). Структурне розміщення цієї глави є таким: *Philosophia naturalis – Liber 1. – Tractatus 3. De proprietatibus corporis naturalis – Disputatio 1. De infinito et quantitate*.

Курс Прокоповича й перший курс Кониського мають набагато простішу структуру, і питанню про нескінченність не присвячено окремого розділу. Тут це питання обговорюється в перших чотирьох главах [caput] другої книги фізики: *Liber 2. De prima corporis proprietate, id est motu, ubi et de infinito et de continuo* (Про першу властивість тіла, тобто про рух, місце та нескінченність і неперервність). При цьому виклад про нескінченність починається не на початку, а наприкінці першого розділу, бо перед цим обговорювалося питання про рух.

Виділений фрагмент тексту було розшифровано нами¹⁴ на основі всіх наявних рукописів, які його містять, і подано (див. вище, сс.) у формі, що уможливорює наочне порівняння тексту Прокоповича (разом із текстом першого курсу Кониського) і другого курсу Кониського.

¹³ Єдиним серйозним винятком є ремарка в Дмитра Вишневецького, зроблена ще в 1903 році: «Ф. Прокоповичу следовало в своїх філософських чтеннях Георгий Конисский, по всей вероятности, и руководившийся лекциями Проповича». Далі він пояснює свою думку в примітці: «Говорим так, имея в виду весьма большое сходство лекций их как в общем, так и в частности: ср., напр., из курса Прокоповича изложение шестоднева с таковым же в курсе Конисского, изложение систем мира у того и другого, и пр.» [Вишневецкий 1903: 208]. Однак Вишневецький не зазначає, який з курсів Кониського має на увазі. Можливо, зазначена подібність є в обох курсах.

¹⁴ Важливу допомогу на останньому етапі вчитування латинського тексту мені надала Ярослава Михайлівна Стратій, за що я їй дуже вдячний.

Принципи публікації

Ця публікація має комплексну мету. По-перше, порівняльно представити відповідний фрагмент з курсів Прокоповича і Кониського. По-друге, стати кричним виданням відповідних фрагментів. По-третє, зробити порівняльне представлення відомих україномовних перекладів відповідних фрагментів. Оскільки мета є дуже комплексною, потрібно було знайти нестандартні схеми для представлення текстів.

Оформлення тексту

Текст на сторінковому розвороті розміщений у чотири колонки. На лівій сторінці подано філософський курс Теофана Прокоповича (1707-09 навч. років). Перша колонка на лівій сторінці – це оригінальний латинський текст. Друга колонка – це переклад відповідного фрагменту, здійснений Ярославом Гайдукевичем, під редакцією Ігоря Захари, Марії Кашуби і Володимира Кондзьолки. Права сторінка присвячена філософському курсу Георгія Кониського (1749-51 навч. років). Тут текст також розміщено у дві колонки. Але задля симетрії спочатку (в третій колонці розвороту) подано переклад, зроблений Марією Кашубою, а відтак (у четвертій колонці розвороту) оригінальний латинський текст Кониського.

Наше завдання було добитися синхронності представлення тексту. Тому текст обох курсів був поділений на невеличкі фрагменти (одне-два речення) і розміщений на сторінці таким чином, щоб однакові чи подібні фрагменти курсів Прокоповича і Кониського розташовувалися на одному рівні.

Якщо в одному з курсів трапляється уривок тексту, відсутній в іншому, то відповідне місце на цій сторінці залишається порожнім. Велика кількість порожніх місць часто пов'язана з тим, що Георгій Кониський переформатовував текст Прокоповича, переставляючи абзаци.

Нашим завданням було показати якомога чіткіше, наскільки подібними чи відмінними є тексти курсів Прокоповича і Кониського. Щоби представлення було наочнішим, текст, який збігається в обох курсах, подається прямим шрифтом, а розбіжний – курсивом. При цьому такі відмінності, як переставляння слів місцями, курсивом не виділялися.

Видання має за мету порівняти не тільки сам текст курсів Прокоповича і Кониського, але й існуючі переклади цих курсів. Ця мета історико-філософська – показати можливі стратегії як перекладу українських латиномовних текстів XVIII ст., так і пошуку українських відповідників для латинської філософської термінології. Зараз не завжди можна погодитися з тим, як тексти Прокоповича і Кониського було перекладено. Окрім того, теперішня українська філософська мова зазнала багатьох змін, порівняно з 1980 і 1990 роками, коли було опубліковано ці переклади. Проте, заради вищезазначеної історико-філософської мети, текст обох перекладів у цій публікації залишено без жодних втручань. Система форматування, яку було використано для оригінального тексту Прокоповича й Кониського (див. вище), не застосовувалася для передачі текстів перекладів. Тобто, курсив у другому і третьому стовпчиках – це курсив, використаний у виданнях 1980 і 1990 років відповідно.

Критичний текст

Кожен із поданих курсів видається на підставі двох рукописів. Курс Прокоповича подано на підставі курсу, збереженого в рукописі ІР НБУВ, ф. 301, од. зб. П43. Цей

рукопис є єдиним збереженим рукописом, що містить текст про нескінченність з курсу Прокоповича.

Проте в критичному тексті взято до уваги й рукопис курсу Кониського 1747-49 навч. років – Російська державна бібліотека, відділ рукописів, ф. 152, од. зб. 130. Як зазначалося вище, цей курс Кониського текстуально настільки близький до курсу Прокоповича, що може вважатися одним із його списків. Зрозуміло, що рукопис Прокоповича взято як базовий. У випадку розходжень між рукописами, в основному тексті подано текст з рукопису Прокоповича, а версію з першого курсу Кониського передано в критичному апараті. Проте у випадку помилки в курсі Прокоповича і її відсутності в першому курсі Кониського, в основному тексті представлено варіант Кониського, а версію з курсу Прокоповича подано в критичному апараті.

Розділ про нескінченність з курсу Георгія Кониського 1749-51 навч. років збережено в двох рукописах ІР НБУВ: ф. 301, од. зб. П51 і ф. 312, од. зб. 635. Обидва рукописи можна вважати рівноправними, тому у випадку різничитань в основному тексті поданий варіант, який, на думку упорядника, є більш відповідним, а інший варіант подано в критичному апараті.

Позначення рукописів (Sigla manuscriptorum)

Для зручності користування критичним апаратом кожному з рукописів присвоєно однолітерне позначення (siglum):

P = ІР НБУВ, ф. 301, од. зб. П43 (Прокопович 1707-09).

K = РГБ, ф. 152, од. зб. 130 (Кониський 1747-49).

A = ІР НБУВ, ф. 301, од. зб. П51 (Кониський 1749-51).

S = ІР НБУВ, ф. 312, од. зб. 635 (Кониський 1749-51).

Позначення критичного апарату¹⁵

Виділення фрагменту для коментування

Критичний апарат має за мету пояснити особливості певного фрагменту основного тексту. Відповідний фрагмент (слово чи кілька слів) подається внизу тексту із зазначенням номера рядка напівжирним шрифтом, після якого ставиться символ «}» (лема). Якщо в певному рядку вказане слово зустрічається кілька разів, то порядковість цього слова позначається цифрою у верхньому індексі.

Наприклад: «**24** et² }» означає, що коментується друге слово «et» у 24 рядку.

Якщо коментується довший фрагмент тексту, то вказується тільки перше слово (або перші два слова) фрагменту, потім ставиться три крапки «...» і останнє слово фрагменту. Якщо фрагмент розміщений на кількох рядках, то звичайним шрифтом вказується номер рядка, де він закінчується.

Наприклад «**13** Probatur ... 15 veritas }» означає, що відповідний фрагмент починається словом «Probatur» у 13 рядку і закінчується словом «veritas» у 15 рядку.

Якщо в одному рядку є кілька слів, що потребують коментаря, то коментарі до кожного з них розділені вертикальною рисою «|».

¹⁵ На Заході існує тривала традиція критичного видання античних і середньовічних текстів. Відповідно, існують усталені правила подачі критичного апарату. Проте в різних виданнях є деякі відмінності, здебільшого пов'язані з особливістю текстів і рукописів, що видаються. Апарат, використаний в цьому виданні, дуже близький до застосованого в [Franciscus de Marchia 2008].

Позначення різночитань у рукописах

Якщо у двох рукописах є текстуальна відмінність, то в основний текст вноситься той варіант, який вважається правильнішим, авторитетнішим чи логічнішим, а в критичному тексті подається відмінність.

Наприклад: Якщо в рукописі S написано «exhauriretur», а в рукописі A «exhauritur», оскільки перший варіант краще відповідає контексту, він подається в основному тексті, а критичному апараті робиться така примітка «exhauriretur] exhauritur A». Що означає, що в цьому місці в рукописі A стоїть слово «exhauritur».

Зауваження упорядника в критичному апараті наведено *курсивом*. Найчастіше ці зауваження постають як латинські скорочення, усталені в критичних виданнях.

Якщо в критичному тексті коментується одне місце щодо двох рукописів, то ці коментарі розділені двокрапкою.

Наприклад: «Vicliffum] Vincliffum P: Viclephum K» означає, що ім'я «Vicliffum», було написано як «Vincliffum» у рукописі P і як «Viclephum» у рукописі K.

Пропущені фрагменти – om. (omisit)

Якщо в якомусь рукописі пропущено слово чи фрагмент тексту, то це місце позначається в критичному за допомогою скорочення «om.».

Наприклад: У реченні, що починається словами «Quinto, denique faciamus hanc hypothesim», слово «denique» пропущено в рукописі A, що позначається в критичному апараті як «denique] om. A».

У текстології виділяють особливий вид пропуску – *homoeoteleuton*. Він трапляється досить часто при переписуванні текстів і є природним наслідком механіки цієї роботи. Коли в початковому тексті є певне слово, а потім воно чи подібне зустрічається кількома рядками нижче, є небезпека, що скриптор перескочить оком від першого слова до другого і пропустить фрагмент тексту, що між ними. У більшості критичних видань такі випадки додатково позначають скорочення «*hom.*» у дужках. У нашому фрагменті це мало місце тільки одного разу.

Додані фрагменти – add. (addit) i praem. (praemisit)

Якщо в якомусь із рукописів є слово, відсутнє в іншому, то воно подається в критичному апараті через скорочення «*add.*».

Наприклад, у рукописі P є речення, що закінчується словами «*utraque aliquid post se spatium relinquisset, altera v.g. ad ortum, atera ad occasum*». У рукописі K це ж речення має продовження і звучить так: «*utraque aliquid post se spatium relinquisset, altera v.g. ad ortum, atera ad occasum et ubi reliquisset finiretur*». Оскільки останніх чотири слова відсутні в Прокоповича і є тільки в першому курсі Кониського, їх не внесено до основного тексту, а подано в критичному апараті: «*occasum] et ubi reliquisset finiretur. add. K*», що означає: *після* слова «*occasum*» у рукописі K є слова «*et ubi reliquisset finiretur*».

У деяких випадках цим інструментарієм не можна або не зовсім доречно користуватися (наприклад, коли додані слова містяться на початку речення). У цих випадках використовується позначення «*praem.*», що означає: *перед* вказаним словом у певному рукописі є додаткові слова.

Наприклад: у рукописі P є речення «*sed Deus infinitis spatiis est*», а в рукописі K воно звучить «*sed Deus in infinitis spatiis est*». Обидва варіанти з мовного боку мають право на існування, але рукопис P є авторитетніший, тому воно подається як «*sed Deus infinitis spatiis est*» в основному тексті з приміткою в критичному апараті «*in infinitis] in praem. K*».

Переставлені слова – inv. (invertit)

У рукописах деякі слова дуже часто виявляються переставлені місцями в реченні. Якщо йдеться про два слова, то використовується апарат «*inv.*».

Наприклад: примітка «*numero binariorum] inv. K*», означає, що це місце в рукописі К звучить «*binariorum numero*».

Якщо певне слово перенесене з одного місця в реченні в зовсім інше, то це позначається через апарат «*om.*» і «*add./praem.*».

Виправлення і вставлення – exp. (expunxit), corr. (correxit), sup. lin. (super lineam), marg. (in margina)

У рукописах зустрічають різноманітні виправлення. Трапляється, що певні фрагменти викреслені. У такому випадку про це повідомляється через скорочення «*exp.*».

Наприклад: «*quamcumque] infinitam add. sed exp. K*» в критичному апараті означає, що в рукописі К після слова «*quamcumque*» є слово «*infinitam*», яке викреслене. Оскільки цього слова немає в рукописі Р, то, імовірно, що записувач рукопису К його написав помилково, а потім, помітивши помилку, викреслив.

У рукописах набагато частіше зустрічається виправлення іншого характеру, коли правильний варіант дописано поверх попереднього тексту. Часами можна розібрати попереднє слово, а часами ні. Якщо попереднє слово вдалося розібрати, то його вказується.

Наприклад: «*quidem] corr. ex tamen S*» означає, що у рукописі S слово «*quidem*» було написано поверх слова «*tamen*».

Якщо скриптор просто підправляв певні букви у написаному слові, то жодних коментарів у критичний апарат не вносилося.

Деколи записувач, пропустивши слово, дописує його над рядком. Про це вказується в критичному апараті за допомогою позначення «*sup. lin.*». Якщо пропущений фрагмент є достатньо великий, то скриптор його дописує на берегах, ставлячи при цьому в основному тексті певну позначку (найчастіше символ «*#*»). Про це повідомляється в критичному тексті за допомогою скорочення «*marg.*».

Буває, що в силу якихось причин скриптор пропускає слово й залишає місце порожнім. Про це повідомляється в критичному апараті за допомогою скорочення «*spac. vac.*»

Проблемні місця – позначення (?), (!), lec. dub. (lectio dubia), illeg. (illegibilis)

У рукописах часто зустрічаються нечіткі написи. Якщо певні букви в якомусь слові написані нечітко, і ця нечіткість впливає на розуміння відповідного фрагменту, то про це також повідомляється. Щоби це передати, використовується позначення «*(?)*» у критичному апараті, при цьому нечітко написані літери підкреслені.

Натомість, якщо в одному з рукописів *чітко* написане певне слово, але воно не піддається поясненню в цьому контексті (виглядає дуже дивним або навіть абсурдним), то це зазначається через позначку «*(!)*» в критичну апараті.

Могілянські рукописи, як інші схоластичні рукописи XVII-XVIII ст., написані особливою системою письма, де використовувалися різноманітні скорочення. Деколи трапляється, що скорочене слово можна по-різному розшифрувати. Найчастіше в таких випадках воно було розшифровано так, як, на думку упорядника, воно би відповідало як вузькому, так і ширшому контексту. Проте трапляються ситуації, коли уклад критичного тексту не має повної певності щодо правильності розшифрування. Щоби позначити такі випадки використовується скорочення «*lec. dub.*» і зазначається в дужках, як слово написано в скороченому вигляді в рукописі.

Можливі ситуації, коли певне слово взагалі не піддається розшифруванню. Тоді в критичному апараті використовується скорочення «*illeg.*»

Ще однією особливістю курсів XVII-XVIII ст. є певні відхилення від класичної латини, зокрема – орфографічні. Загалом орфографічні варіації не є чимось дивним для латинської мови. Тому, якщо певний варіант, хоча й рідкісний, усе ж фіксується в словниках, було прийнято рішення залишати його в основному тексті. Але якщо певний орфографічний варіант не вдавалося віднайти в довідковій літературі, він виправлявся в основному тексті на більш уживаний. Таке виправлення (кон'єктура) подається в кутастих дужках «<>», при цьому вихідний варіант наводиться в критичному апараті. Якщо в рукописах при написанні слова зустрічаються букви, які, на думку упорядника, є зайвими, вони позначені в основному тексті за допомогою квадратних дужок «{ }».

Деякі текстологічні спостереження

На цьому рівні дослідження можна зробити тільки попередні зауваження про зв'язок між курсом Прокоповича та першим і другим курсом Кониського, маючи в розпорядженні тільки один фрагмент тексту.

Курс Георгія Кониського 1747-49 навч. років є текстуально надзвичайно близьким до курсу Прокоповича. Основна відмінність у тому, що московський рукопис Кониського містить дуже багато описок і граматичних неточностей. Складається враження, що записувач був або вельми неуважним або не зовсім добре володів латиною. Ще однією особливістю є переставляння слів місцями. При цьому слід зауважити, що порядок слів у першому курсі Кониського часто є більш зрозумілим (чи інтуїтивно прийнятнішим для людини, яка мислить слов'янською мовою), ніж текст Прокоповича. Окрім того, у тексті першого курсу Кониського є кілька місць, де автор доповнює або змінює текст Прокоповича. Здебільшого ці зміни також наявні в другому курсі Кониського. З цього можна припустити, що перший курс є з'єднувальною ланкою між курсом Прокоповича і другим курсом Кониського. Тобто, готуючи свій другий курс, Кониський користувався не текстом Прокоповича, а своїм першим курсом. Проте існують місця, де є синхронність між курсом Прокоповича і другим курсом Кониського, але в першому курсі Кониського є відмінність. Здебільшого це відхилення в одному слові чи кількох словах. На мою думку, ці відхилення виникли на рівні записувача, а не викладача. Цю думку можна було би додатково підтвердити або спростувати, якщо би вдалося віднайти інші списки курсу 1747-49 років.

Відношення між курсом Георгія Кониського й курсом Теофана Прокоповича є набагато складнішим. Кониський значно змінює структуру тексту. Структурування в Кониського є консервативнішим – ближчим до традиційного могилянського курсу. У Кониського набагато складніша ієрархія структурних одиниць (книг, розділів, підрозділів, глав тощо). До того ж, усередині досліджуваного фрагменту було зроблено багато перестановок цілими абзацами. Таке переформатування, на мою думку, зробило текст чіткішим і легшим для сприйняття. Для досягнення чіткості Кониський частіше, ніж Прокопович, використовує нумерування (по-перше, по-друге...). Часто о. Георгій робить додаткові роз'яснення, найімовірніше, щоби полегшити розуміння матеріалу. Часом можна зустріти певні вкраплення, які виглядають як незгода з філософською позицією Прокоповича¹⁶.

¹⁶ Наприклад, заміна «*substantialis*», на «*essentialis*».

На мою думку, такого роду зміни в тексті є цілком логічні, якщо виходити з основного завдання викладача філософії в КМА (так само, як і будь-якого іншого навчального закладу) – навчити. Як у часи Кониського, так і зараз викладач філософії має завдання подати студентам той матеріал, який, відповідно до філософської культури певного періоду, вважається базовим. Виглядало б дуже дивним, якби могилянський професор мав формальне чи неформальне зобов'язання творити власну, абсолютно оригінальну, філософську систему. Дуже ймовірно, що його оригінальність полягала в тому, що, приймаючи напрацюваннями своїх попередників, він їх частково модифікував, вносячи туди якісь свої ідеї або ідеї, притаманні новій епосі.

Між курсами Прокоповича й Кониського – часовий інтервал у понад сорок років. За цей час змінилася філософська культура в Європі, тому можна очікувати й зміни філософського світогляду могилянських професорів. Сам той факт, що Кониський для свого викладання використав курс Прокоповича – курс, що значно вирізняється в могилянському середовищі, – а не текст когось із єзуїтськи орієнтованих своїх попередників, уже багато значить. Однак важко собі уявити, щоби Кониський повністю погоджувався з Прокоповичем. Попри це, досліджуваний фрагмент не показав серйозних змістовних розходжень між двома професорам. Однак є дуже ймовірним, що такі розходження були в інших філософських питаннях. Як показує дослідження Ярослави Стратій, такі розходження наявні в ученні про інтелект [Стратій 2018]. Тому безперечною є потреба подальшого порівняльного дослідження цих курсів, яке може привести до цікавих відкриттів.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

Архівні матеріали

- Кониський, Г. (1747-49). *Philosophia peripatetica juxta numerum quatuor facultatum quadripartita*. [Філософський курс]. Отдел рукописей (ф. 152, ед.хр. 130). Российская государственная библиотека, Москва.
- Кониський, Г. (1749-51а). *Philosophia juxta numerum quatuor facultatum...* [Філософський курс]. Інститут рукопису (ф. 301, од. зб. П51). Національна бібліотека України ім. В. Вернадського, Київ.
- Кониський, Г. (1749-51б). *Philosophia juxta numerum quatuor facultatum...* [Філософський курс]. Інститут рукопису (ф. 312, од. зб. 635). НБУВ, Київ.
- Прокопович, Т. (1706-07). *De arte rhetorica*. [Курс риторики] Інститут рукопису (ф. 301, од.зб. 418). НБУВ, Київ.
- Прокопович, Т. (1707-09а). [*Philosophia peripatetica juxta numerum quatuor facultatum quadripartita...*] [Філософський курс]. Інститут рукопису (ф. 301, од. зб. П43). НБУВ, Київ.
- Прокопович, Т. (1707-09б). *Philosophia peripatetica juxta numerum quatuor facultatum quadripartita...* [Філософський курс]. Отдел рукописей (ф. СПб Дух. Сем., ед.хр. 64). Российская национальная библиотека, Санкт-Петербург.

Друковані праці

- Діденко, Л. В. (2005). *Онтологічно-антропологічна модель філософування Георгія Кониського*. Автореферат дис... канд. філос. н. Київ: Київський національний університет імені Тараса Шевченка.

- Кашуба, М. В. (1979). *Георгий Конисский*. Москва: Мысль.
- Кашуба, М. В. (1990). *Георгий Конисский і його «Філософський курс» (передмова упорядника)*. In Г. Конисський, *Філософські твори у двох томах* (Т. 1, сс. 5-42). Київ: Наукова думка.
- Конисський, Г. (1990). *Філософія природи або фізика*. In Г. Конисський, *Філософські твори у двох томах* (Т. 2, сс. 5-507). Київ: Наукова думка.
- Кравченко, О. П. (2006). *Вчення про людину у філософії Георгія Кониського і Григорія Сковороди*. Автореферат дис... канд. філос. н. Київ: Інститут філософії імені Г.С. Сковороди.
- Лилеев, М. И. (1880). *Описание рукописей, хранящихся в библиотеке Черниговской духовной семинарии*. Санкт-Петербург: [s. n.].
- Прокопович, Ф. (1980). *Філософські твори в трьох томах* (Т. II). Київ: Наукова думка.
- Симчич, М. (2009). *Philosophia rationalis у КиєвоМогилянській академії. Компаративний аналіз могилянських курсів логіки кінця XVII – першої половини XVIII ст.* Вінниця: О. Власюк.
- Стратій, Я. (2018). Порівняльний аналіз вчень Теофана Прокоповича і Георгія Кониського про душу. *Sententiae*, 37(2), 20-48. <https://doi.org/10.22240/sent37.02.020>
- Franciscus de Marchia (2008). *Reportatio II A (Quaestiones in secundum librum Sententiarum) qq. 1-12*. (T. Suarez-Nani et al., Eds.). Leuven: Leuven UP. <https://doi.org/10.2307/j.ctt9qdwjb.14>

Одержано 27.01.2019

REFERENCES

Archival sources

- Konyskyi, G. (1747-49). *Philosophia peripatetica juxta numerum quatuor facultatum quadripartita*. [Philosophical course]. The Department of Manuscripts (fonds 152, item 130,). Russian State Library, Moscow.
- Konyskyi, G. (1749-51a). *Philosophia juxta numerum quatuor facultatum...* [Philosophical course]. The Institute of Manuscripts (fonds 301, Petrov's catalogue, item 51). Vernadsky National Library of Ukraine, Kyiv.
- Konyskyi, G. (1749-51b). *Philosophia juxta numerum quatuor facultatum...* [Philosophical course]. The Institute of Manuscripts (fonds 312, item 635). VNLU, Kyiv.
- Prokopovych, T. (1706-07). *De arte rhetorica*. [Course of rhetoric] The Institute of Manuscripts (fonds 301, Petrov's catalogue, item 418). VNLU, Kyiv.
- Prokopovych, T. (1707-09a). *Philosophia peripatetica juxta numerum quatuor facultatum quadripertita...* [Philosophical course]. The Institute of Manuscripts (fonds 301, Petrov's catalogue, item 43). VNLU, Kyiv.
- Prokopovych, T. (1707-09b). *Philosophia peripatetica juxta numerum quatuor facultatum quadripertita...* [Philosophical course]. The Department of Manuscripts (fonds of St Petersburg Theological Seminary, item 64). Russian National Library, Saint Petersburg.

Printed works

- Didenko, L. V. (2005). *Ontological and anthropological model of Georgiy Konyskyi's philosophizing. The synopsis of the dissertation for the degree of the candidate of philosophical sciences*. [In Ukrainian]. Kyiv: Taras Shevchenko National University of Kyiv.
- Kashuba, M. V. (1979). *Georgiy Konisskiy*. [In Russian]. Moscow: Mysl.

- Kashuba, M. V. (1990). Georgiy Konyskiy and his "Philosophical course". [In Ukrainian]. In H. Konyskiy, *Philosophical works in two volumes*. (Vol. 1, pp. 5-42). Kyiv: Naukova Dumka.
- Konyskiy, G. (1990). Philosophy of nature or physics. [In Ukrainian]. In G. Konyskiy, *Philosophical works in two volumes* (Vol. 2, pp. 5-507). Kyiv: Naukova dumka.
- Kravchenko, O. P. (2006). *The doctrines on the man in the philosophy by Heorhiy Konyskiy and Hryhoriy Skovoroda. The synopsis of the dissertation for the degree of the candidate of philosophical sciences*. [In Ukrainian]. Kyiv: Hryhoriy Skovoroda Insitute of Philosophy.
- Lileiev, M. I. (1880). *The description of manuscripts, persevered in the library of Chernigov Theological Seminary*. [In Russian]. Saint Petersburg: [s. n.].
- Prokopovych, T. (1980). *Philosophical Works in Three Volumes* (Vol. II). [In Ukrainian]. Kyiv: Naukova dumka.
- Symchych, M. (2009). *Philosophia rationalis at Kyiv-Mohyla Academy. Comparative analysis of Mohilean courses of logic at the end of 17th - the first half of the 18th centuries*. [In Ukrainian]. Vinnytsa: O. Vlasuk.
- Stratiy, Y. (2018). *Comparative analysis of Teofan Prokopovych's and Georgii Konyskiy's philosophy of mind*. [In Ukrainian]. *Sententiae*, 37(2), 20-48. <https://doi.org/10.22240/sent37.02.020>
- Franciscus de Marchia (2008). *Reportatio II A (Quaestiones in secundum librum Sententiarum) qq. 1-12*. (T. Suarez-Nani et al., Eds.). Leuven: Leuven UP. <https://doi.org/10.2307/j.ctt9qdwjb.14>

Received 27.01.2019

Mykola Symchych

Comparative analysis of the philosophical courses by Teofan Prokopovych and Georgiy Konyskiy on the sample of the section "On infinity"

Teofan Prokopovych and Georgiy Konyskiy are the most prominent professors of Kyiv-Mohyla Academy in the 18th century. Their courses (1707-09 and 1749/51) are well regarded among the researchers and translated into Ukrainian in 1980 and 1990 respectively. Both texts generally have been considered as original. However, after a careful examination, it possible to notice a strong influence of Prokopovych on Konyskiy. This publication provides a comparative critical edition of a section from both courses on the same topic, on the infinity. The section is published together with the available Ukrainian translations. The four text are synchronized, so it is easy to track the same passage in all the texts. Since the texts of both authors are based on several manuscripts, the publication is accompanied with the apparatus criticus. Because there is no tradition of publishing critical editions of Latin texts in Ukraine, a detailed explanation of the rules of apparatus criticus is provided here.

At this stage, it is too early to give a full account of the connection between Konyskiy's and Prokopovych' courses; nevertheless, based on the published section, it possible to say that Konyskiy used Prokopovych text mostly verbatim. He made some structural rearrangements, added some comments and clarifications. His text sounds more logical and more easily to apprehend. Considering the main goal of teaching activity – to pass a common knowledge, clarity of explanation is a higher value, than originality.

Микола Симчич

Порівняльний аналіз філософських курсів Теофана Прокоповича і Георгія Кониського на прикладі розділу «про нескінченність»

Теофан Прокопович і Георгій Кониський є найбільш відомими викладачами Києво-Могилянської академії у XVIII ст. Їхні курси (1707-09 і 1749/51) високо оцінювалися дослідниками і були перекладені на українську в 1980 і 1990 рр., відповідно. Обидва тексти загалом сприймали як оригінальні. Однак після ретельного перегляду можна помітити сильний вплив Прокоповича на Кониського. У цій публікації подається порівняльне критичне видання уривку з обох курсів, присвяченого одному питанню – про нескінченність. Уривок публікується разом із наявними українськими перекладами. Чотири тексти узгоджено так, щоби можна було легко простежити одне місце в усіх текстах. Оскільки тексти обох авторів базуються на кількох рукописах, публікація супроводжується критичним апаратом. Оскільки немає традиції публікування латинських текстів в Україні, тут подається детальне пояснення правил критичного апарату.

На цьому етапі зарано робити остаточні висновки про зв'язок між повним курсом Кониського і Прокоповича, однак, на підставі опублікованого уривку, можна казати, що Кониський використовував текст Прокоповича здебільшого дослівно. Він зробив деякі структурні перестановки та додав коментарі й пояснення. Його текст сприймається як логічніший і доступніший для сприйняття. Враховуючи головне завдання викладацького процесу – навчити, чіткість пояснення тут має більше значення, ніж оригінальність.

Mykola Symchych, PhD in philosophy, a researcher at the Institute of Philosophy of the National Academy of Sciences of Ukraine (Kyiv).

Микола Симчич, к. філос. н., науковий співробітник Інституту філософії ім. Г.С. Сковороди НАН України.

e-mail: msymchych@gmail.com
